

MÁRKUS BÉLA

Tar Sándor: Vén Ede

Együtt Debrecenért Egyesület, 2018

MÁRKUS BÉLA (1945) Debrecen

A borító ajánlása szerint *Társágok* címmel jelent meg a debreceni vagy.hu online újságban Tar Sándor 2003 szeptemberétől 2005 januárjáig keletkezett ötven írása, a szerző élete utolsó másfél évének „sajátos lenyomatai”. Az ajánló, Porcsin Zsolt, aki a kötet szerkesztője, s egyben az utószót is jegyezte, „kocsmatárcának” keresztelte el a műfajt, mivelhogy a történetek részben „a kocsmai létforma időtlen időszerűségeit villantják fel”, azokat az ügyeket, amelyek „félinformációk” alapján bár, de „a városi szóbeszéd” érdekességei voltak. A szerkesztő azt is közli, hogy a kötet címszereplője, Vén Ede „meséli el a Potya elnevezésű italozó és törzsvendégei hétköznapijait”, ám ez egyáltalán nem igaz. Az elbeszélő mindvégig auktoriális, szerzői – Vén Ede csak akkor beszél vagy mesél, ha a névtelen, harmadik személyű narrátor átadja neki a szót. Az elemi poétikai ismeretek eme hiányát nem hánytorgatnánk föl, ha a felszínes olvasás Porcsint nem juttatná el ennél súlyosabb – mert személyeket morálisan sértő – félreértésekhez, elfogultan hibás értelmezésekhez. De ezekről majd később. Egyelőre vissza a „ki mesél?” kérdéséhez. Mesélhet-e, még hozzá első személyben, akiről a történetmondó nemegyszer megjegyzi, hogy „most sem folyt bele a vitába”, s a társai „összebújva az asztal fölött találgatták”, mi lehet a „titka”?

Épp az a karcolat vagy tárca – műfaj dolgában nehéz volna határozottan dönteni –, amelyet a szerkesztő is kiemel, állítván, „nyilvánvaló utalás” a szerző „besúgói múltjára”, épp *A poloska* fedi fel a legvilágosabban az „öregnek” az elbeszéléshez mint történetmondáshoz való viszonyát. A kocsmában, e „csupa füst teremben” különböző „történetek keringtek” – tudatja a narrátor, hozzátéve, hogy „Vén Ede nem vett részt ezekben a beszélgetésekben, nem is igen ült le a többiekhez, akik egy idő után megszokták, hogy nem beszél, nem gépezik, a kártya sem érdekli”. Ezek okán egy ivócimborája, Habzsi „állapította meg”, hogy „valami nagy titka lehet”. Egy másik cimborá, Doktor szerint „hülyét játszik”, és nem lepné meg, ha magnót, azaz poloskát találnának nála, mert „így dolgoznak a hírszerzők és az informátorok”. Ő hagyja, hogy megtapogassák, vagyis lényegében megmottózzák, és a hóna alatt mit talál-

nak – poloska helyett bolhát. A helyzetet az elbeszélő így fordítja komikumba, fenntartva azonban, hogy az öreg viselkedése „rejtély volt” a többiek számára, noha ugyanúgy, mint másokról, „tulajdonképpen az öregről is” „tudtak mindent”.

Ezt a mindent azonban nem az elbeszélő jelenben tudja meg, tőle hallhatták ugyan, ám az elbeszélő múltban. Tőle, amit most a személytelen narrátor felelevenít, hogy parasztként nőtt fel egy tanya, egy vályogházban, felnőtt korában egy gyárban dolgozott, lehúzott vagy harminc évet. Most pedig, öregen egy olyan lakása van, ahol a nyári konyhában él munkanélküliként, „nagy-nagy beosztással” azokból a pénzküldeményekből, amelyek a sógorától érkeznek, miután ráíratva telekkel együtt a kis házat. Már segínyt sem kap, mert nem jelentkezett a központban, ahol mindig azt kérdezik tőle, talált-e már munkát. Így ideje jó részét vagy járkálással, sündörgéssel tölti, mert „kevés dolog nyújt annyi élményt, mint az utca”, vagy a kocsmában, ahol nem szokott a többiekhez ülni, „inkább megállt a falhoz erősített könyöklőnél, mindjárt az ajtó mellett, mert neki nem volt pénze, az asztaloknál pedig az a szokás, hogy hol az egyik kér egy kört, hol a másik”. A kocsmá neve azért Potya, mert akinek nincs pénze, megszánják, kérnek neki valamit, mint Vén Edének is, rendszerint azonban a csapos összeöntögeti a maradék sört egy korsóba, s az öreg ingyen kapja, mondván, „inkább pocskba menjen, mint kárba”. Egyébként reggelente „bélelt kávé” inni tér be, a bélelés „menedzsmenttabletta”, azaz fél rum. Annyi derül még ki, hogy a korábbi törzshelyéről kitiltották, mert botránnyosan viselkedett, máskülönben meg kilencszer volt elvonón, „hangulatos hely, ahol mindenki őszinte”, nem számolta, hány-szor a pszichiátrián, kórházban, „ahová már szinte bérlete volt”. Ilyenek elbeszélő múltbeli életeseményei. A jelenbeli megjegyzésre érdemesek közül csak egy kerül szóba: arra büszke, hogy a szülőfaluja várossá válása alkalmából rendezett ünnepségre nemcsak hogy meghívták, de még külön is üdvözölte a polgármester. Hogy mivel érdemelte ki a megtiszteltetést, erről éppúgy nem esik szó, mint ahogy a foglalkozásáról, hivatásáról sem, felmerül viszont, hogy ha meghal, „hová teszik majd az em-

léktáblát” – mindezen évődnek, persze, ugratva „a szokatlanul beszédes öregot”. Akit főként azért becslnek ők is és mások is, mert „vigasztaló, megnyugtató mondatokat tud”, és az olyan „dumákért bírták”, mint amikor a hívást, hogy üljön közéjük, azzal hátrítja el, „ülhetek még életfogytiglanig is”.

Vele együtt a Potya „kiérdemesült látogatói” szinte hivatásként űzik a fecsegést, jópofáskodást, hajtja őket a korcsma gőze – lételemük „dumálni a haverokkal”. Úgy szabadulni ki „a magány embertelenségéből”, hogy „kitárgyalták a friss információt”; miután az „informális csatornák híreiből” tájékozódtak, hozzájuk fűznek megjegyzéseket. Ekképp maguk határozzák meg és jellemzik, hogy: pletykálnak. A pletykát mint kommunikációs műfajt és mint stílusformát művelik. A cimborák egy olyan – Norbert Elias jellemezte – csoportot képviselnek, amely a saját magatartása, életmódja és saját értékei „kizárólagos felsőbbrendűségét hangsúlyozza”. Hangsúlyozza is valaki, „őszinte szó már csak a kocsmákban hallható”, miközben egymásnak vetélytársai, habár nem az őszinteség tekintetében, hanem azt nézve, hogy mennyire tudják felkelteni társaik figyelmét, s mennyire képesek „rátromfolni” partnereikre szellemes mondásaikkal, szófordulataikkal. Csoportként is helytállnak, persze, a bohóckodás talaján, például amikor a volt kommandós Habzsi, a fő mókamester alkoholmentes sört kér, odaugranak, hogy „lefogják, ha a roham is rátör”. Együtt bolondoznak aztán, előadva, milyen volt a karácsonyuk, mi volt a fa alatt. Habzsi azt mondja, náluk a padló volt. Kopasz, aki alkalmi munkákból él, úgy például, hogy délelőtt kutyát sétáltat, délután meg eleszi előlük az ételmet, állítja, a lányától egy könyvet kapott ajándékba, a megyei könyvtár pecsétjével, pedig a gyereke „nem jár ilyen gyanús helyekre”. A Báró büszke, hogy neki volt a városban a legnagyobb karácsonyfája, és ő volt alatta. Együtt mókáznak aztán azon is, hogyan lehetne megújítani az „okkult áldozati szertartásra” emlékeztető virágkarnevált: felvonulnának „a bagdadi városképet mutató” utcákon, ki a legelőre, a menet végén a munkanélküliekkel és hajléktalanokkal, a „rongyos gárdával”. A Nagytemplom mellé az Európa kulturális fővárosa címre pályázva tervezett „üveghegy” is megmozgatja a fantáziájukat: „egy japán alak tervezi, ha arra a kis időre kiengedik a New York-i zárt osztályról”, a művét pedig a „kulturális skizofrénia” elmúltával „kiviszik a Hortobágyra, mindenestül, délibábnak”. Vagy a templomot viszik ki, véli egyikük. S hogy a valláshoz való viszonyáról is árulkodjék, hozzáteszi: „birkaakolnak”. De sok ötletük támad annak a hírnek a hallatán is, hogy volt egy titkos alagút a művelődési központ és a pártház kö-

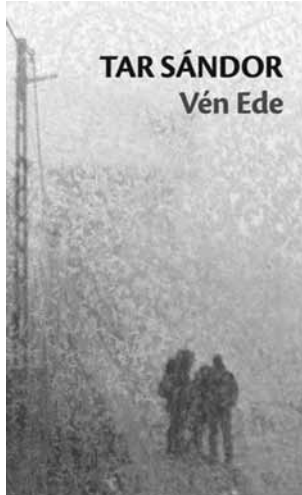
zött, amit nem találtak meg – elképzelnék egy „újat”, mekkora kacskaringókkal jutna el a Csapókertig, „ott egy beavatott disznóól alatt hirtelen feljönne a felszínre, a szomszéd, szintén párthű lakó istállójában újra lemenne”. A sógora kertjét is feláshatnák, veti fel másvalaki, „hátha az alatt is van valami, mert nagyon gazos, térdig tarack”. Erre tromfol rá, csak hogy még képtelenebbet állítson, a társa: ő elbújna egy kertben, s „utánozná a káposzta hangját”. A kocsmái tréccselések versengések is, a pletyka műfaj szakirodalmá szerint, azzal a freudi örömelev jelezte belső jutalommal, amely a világ folyásában való részvétellel, szerepléssel jár, illetve azzal a külsővel, amelyet a hallgatóság elképedése, meglepődése jelent. Az például, ha valaki, mint a Báró, olyanokat beszélt, amiktől „megfordul az ember szeme, és hátrafelé lát”. Vagy mint Doktor Feri, ha kérdik, ha nem, „végzettségét tekintve férfi és női bádógosként” mutatkozik be. Ő nyugtatja meg Lövvőt, az állástalan építész, az állatmenhely alkalmazottját is, hogy ha elfogynak a kóbor kutyák, következik a koldusok, hajléktalanok befogása, „és ez a pácienseknek is jó lesz”, mert etetik őket. Amikor új cimborá bukkan fel, akit azzal bocsátott el a főnöke, hogy „szabadkőműves vagy”, ugyancsak a Doki biztatja: „akit itt látsz, az mind szabad... rátaláltunk az igaz útra, amelyik ide, a kocsmába vezet”. Habzsinak rengeteg ötlete van a maguknak kiosztandó Kossuth-díj bakelit fokozatától kezdve a fehér bolha kitenyésztéséig, ami azért lenne jó, világosítja fel az értetlenkedőket, mert nem látszana a lepedőn.

Vén Edének ilyen, cimborákkal megdumálható ötletei és kacagató poénjai egyáltalán nincsenek, hiszen ahogy az elbeszélői közli „szokása szerint hallgatott”. Többnyire nem a társaival kommunikálva, hanem magában, a narrátor közvetítette belső beszédben azonban igencsak meglepő, mulattatóan szellemes felvetései, félreértéseken alapuló nyelvi játékaik vannak. Amikor például felvilágosítják, hogy nevének a munkanélküliek nyilván tartásából való törlése ellen „fellebbezéssel lehet élni”, rögtön arra gondol, csak egy embert mutatnának neki, aki „a fellebbezésből él, azonnal megharapdálna magát”. Ugyancsak az azonos alakú, de különböző jelentésű szavak, azaz a homonimák játéka alapszik két társa szópárbaja. Az egyik megvádolja a másikat, hogy már fogyasztott valahol, mire ő úgy védekezik, hogy fogyasztott volna, mikor nincs rajta súlyfelesleg – amikor pedig félti, hogy felborul az anyagcseréje, akkor biztosítja, hogy neki „nem nagyon van miét mire cserélni”. Gépies jelentésátvitel a humor forrása, amikor az itókás öreg egy „ősi bölcsességgel” köszönti az új évet: „az életünk olyan, mint a motor, ha nem megy, be kell rúg-

ni”. Itt épp önmagán mulat, ám a leggyakrabban, a pletyka természetete szerint mást tüntet fel kedvezőtlen színben, más miatt háborodik fel, más rovására túloz, vádol. Ezeknek a zömmel monologikus megnyilatkozásoknak, néma beszédeknek különös jellemzőjük, hogy ritkán irányulnak megnevezett személyek ellen. Intézmények, hatóságok ellen már igen, de igazából egyetlen célpontjuk van: a város. Nem a vezetőket bírálja, kárhóztatja azonban, hanem a „vezetést”. Nem a szópárbajok embere, hanem a pletyka stílusát követve a hamis állításoké, félreértésen, tévedésen, félinformációkon alapuló vádaké. Csak kifogásolni, elvetni, kigúnyolni valót talál, semmi elismerésre érdemeset. Visszatérő víziója, hogy Debrecen „egyetlen bomba vagy puskalövés nélkül válik lassan olyasféle romhalmazzá, mint a főváros volt a háború után”. „Új, az áhított világ lesz, romváros” – visszhangozzák az ivótársai is, ő pedig apokaliptikus képet rajzol a Piac utcáról, ki tudja, honnan kölcsönzött kifejezéssel, „idegenlelkű akarata” tulajdonítva a sétálóutcává történő átalakítását. Az, aki „valóban sétálni akar, lépten-nyomon pincérekbe ütközik, kerülgetheti az utca nagy részét elfoglaló vendéglői teraszok székeit, asztalait, vagy átesik rajtuk, középen pedig a villamos üti el” – jövendőli. Mint ahogy azt is – igaz, kérdő formában –, hogy mi lesz, ha a „járókelők csak úthasználati díj fejében használhatják”. Nyilvánvaló, túlzásba esik itt is, akárcsak amikor a bírósági negyed, a Halköz vagy a vásárcsarnok helyén építendő üzletközpont miatt füstölög. Ha a beruházást egy pesti cég nyeri, dohog, hogy „Magyarországon egy város van? Budapest. És mindent ők visznek, némi visszaosztással.” Ha a beruházó „izraeli”, azt kérdezi, kié vajon a haszon. Úgy érzékeli, a „városrendezési hisztéria” előbb-utóbb „arab hangulatot” teremt, „mindenki otthon érezheti magát, kivéve a debrecenieket”.

Az idegenségérzet többször felmerül a kocsmai tréccselések során. Szóba hozzák, hogy sokszor józanul sem tudják, hol vannak, „hogy ez még Debrecen? Vagy valami szétbombázott szerb város?” Szeretnek csatangolni, de néha úgy tűnik fel, eltévedtek. Az idegenség- és otthontalanságérzés a szervező eleme a kötet kiemelkedő írásának, *A placcnak*. Ez Vén Ede életének egyetlen epizódját emeli ki s foglalja jelenetbe: az öreg józanul nézelődik az utcán, míg el nem fogja „valami rosszullet”, s bódultságában le nem ül egy fal mellé. Mikor job-

ban lesz valamennyire, akkor sem tudja, hol van tulajdonképpen. „Bezzeg, régen akárhol ült le, tudta, hol van, ha nem is azonnal, de mikor kijózanodott, kitisztult a környék is” – közvetíti gondolatait az elbeszélő, aki innentől kezdve a helyzet komikus csattanóját készíti elő. A nyitány a megtévesztés komikumára épül: a háttal falnak támaszkodó öre-

get koldusnak nézik, s pénzerméket dobhatnak mellé, vagy nyomnak a kezébe. A folytatás, hogy mivel „vágott az agya”, ki akarta használni a helyzetet, és a lehúzott cipőjét tette ki maga elé sapka vagy kalap helyett, a jószívűeknek legyen mibe tenniük az adományokat. Közben tervek forognak a fejében, a város különböző pontjain elhelyezendő kis ládikákról, rájuk írta: „Adakozzatok!” El volt ragadtatva az ötletétől, mikor egy „erős kéz” felemelte a kövezetről. A „tulajdonosával” végre szópárbajozik, megjátssza a naiv ember szerepét:

„Hé, öreg, hallotta, itt nem lehet kéregetni, tünés innen! Mindjárt jön a polgármester úr, és... és, vágott közbe Vén Ede, ez az ő placca? Szegény! Itt hagyjam neki a cipőmet? Vagy ő másként csinálja?” Szellemessége és a bátorsága abból is fakadhat, hogy a szociológia tudósaihoz hasonlóan a kocsmát egyenlő felek társaságának tekinti, ahol nem számít a rajta kívüli világban betöltött pozíció, rang.

Az idegenséggondolat megfogalmazása néha azonban eltorzul, bántóvá lesz. Mint amikor magukkal ragadják az említett „arab hangulat” hullámai, s azt hányja-veti magában, ha az új építmények sora annyira agyonnyomja a belvárost, hogy a „Nagytemplom ki se látszik belőle”, akkor a történelmi múltból mi őrződik meg. „Nekünk meg marad egy siratófal, tán épp a szétvert művközpont egy faldarabja, ahol kiárúsított, globalizált, történelmi városunk miatt panaszkodhatunk. Ha engedik” – gúnyolódik, otthon, magában. Ami azért jelentésszerű, mert nem a korcsma gőze hajtja, mint a cimboráit, amikor hozzá hasonló szentségtörést követnek el. Vén Ede a zsidóság, a zsidó vallásgyakorlás legszentebb helyét alacsonyítja le, Habzsiék pedig a kereszténység egyik legszentebb ünnepeit, karácsonyt és húsvétot, miközben – beszédes tény – az öreg hallgat. Jézusról mint olyan papról beszélnek, aki „csúnya véget ért az akasztófán”, ám már „rehabilitálták”, hisz „szobra is van”. A feltámadást többször is nevetség tárgyává teszik: „mindenki úgy támadjon fel, ahogy akar, ha le tudja hányni magáról a földet” – viccelődnek

előbb, utóbb Nicu, aki „átszökött román”, különben magyar és Endre, szeretné tudni, kötelező lesz-e a feltámadás. „Mert ő ezt az életet még egyszer nem kívánja, inkább rohadjon meg a földben örökre.” Az élet minden belső értékét és értelmét tagadó egzisztenciális nihilizmusnak akár tételmondata lehetne az előbbi, mint ahogy a témák között csapongva, inkább derűsen, semmint borúsán mások is sűrűn fogalmaznak meg hasonló gondolatokat. A címszereplő különösen sokszor, olyannyira, hogy akár a nihilizmus bajnoka is lehetne. A „városrendezési” elitő észrevételeiből sejthetően főleg a minden elvet, szabályt, törvényt, végső soron az adott társadalmi rendet tagadó politikai nihilizmusé.

Hogy a különböző intézményekben, így a kórházakban lopnak, „tapasztalatból tudta”, a „kocsma-cimborák után” pedig arra jött rá, minden, az adóhatósághoz hasonló hivatal „maffia”. A rendszerváltoztatás főszerepeit így osztja ki: Antall-féle kibekkelők, akarnok reformkommunisták és „KISZ-kiáltók egymást túllihegő csordája”. A kettős állampolgárságról való szavazást – emlékeztetőül: 2004 decemberében – értelmetlennek tartja, azzal a cinikus indokkal, hogy „mi a fenének” kell, „mikor Erdély, Székelyföld, a Felvidék stb. a miénk, ami van, az pusztá elírás, hiba” – „mintha szavazással kellené eldönteni, a piac egyik oldaláról útlevel nélkül átmehecsünk a másikra”. De azért szavazott, lévén, érdektelenül, „a bal oszlopra ikszelt, lévén balkezes”. Egyáltalán, „sajátos filozófiájából fakadóan” nem értette, minek „csinálják” a parlamenti és az önkormányzati választásokat – igaz, „akkor sem értette, mikor a Népfront jelöltjeire lehetett szavazni”. Most azt sem tudja, „milyen kormány, milyen párt” van, „mert nem is érdekelte”.

Summa summarum: a kocsmán belül létezve a társadalmon kívül élne Vén Ede? Arcképe bármennyire is nihilistának és cinikusnak látszik, mert az elbeszélő ilyennek látatja, az önarcképének van néhány markánsan megnyerő vonása. A legjellegzetesebbet a saját magán is mulatni tudó humorával, a stílusával mutatja. S ha a kocsmavilága, amint némely társadalomkutatók állítják, elsősorban a komolytalanság fogalmával különböztethető meg, akkor a Potya hiteles rajzolata a valóság egy metszetének. Olyan karikatúra, torzkép, amelynek középpontjában ugyan az ivócimborák állnak, ám amelynek a látószögét a Zola-regény, a *Párizs gyomra* többször idézett utolsó mondata jelöli ki: „milyen aljasok tudnak lenni a becsületes emberek”! Ha valaki, olvasó, a kötet szerkesztője nyomán arra lenne kíváncsi, hogy Vén Ede pályája, sorsa alakulásának epizódjai

mennyiben hasonlatosak vagy azonosak Tar Sándoréval, akkor érdemes előkeresnie az író utolsó, Keresztury Tibor készítette mélyinterjúját (*„Ebből nem lehet kijönni”*, Magyar Narancs, 2002/3). De támpontot adhat az a két írás is a kötet végén, amely nem karcolat vagy tárca, hanem a szerző válasza a város két (volt) vezetőjének az ÉS-ben megjelent levelére, cikkére. Ezeket a válaszokat a kötet szerkesztője, Porcsin Zsolt súlyosan félreérti, s nemigen tudatlanságból, mint az elbeszélő személye dolgában, hanem bántó szándékossággal, elfogultan félremagyarázza. Azt írja: Tar 2003 őszén „két alkalommal is kivívta a civisváros legfőbb vezetésének haragját”, és Kósa Lajos polgármester, valamint Turi Gábor alpolgármester „kioktató hangnemben kérték számon” a véleményét. Az író, úgymond, nem szándékozott az irodalmi hetilap hasábjain vitát folytatni velük, „de szó nélkül sem akarta hagyni az önmaguk teljesítményét fényező, saját igazuk kizárólagosságát hirdető politikusok dölyfösségét”, ezért a vagy.hu *Társágaiban* válaszolt. Olvassuk hát a választ! – a *Nem vagyunk haragban* józan ítéletű, tárgyilagos hangú írás, Tart biztosan nem a korcsma gőze hajtja, s nem is ironizál, amikor „megtisztelőnek” tartja Kósa levelét a „nem tagadom, elfogult jegyzetemre”. „Azt se vonom kétségbe, hogy a nosztalgia mellett sokszor tévedek” – folytatja, elismerve, hogy a „városban az utóbbi években nagy változások történtek, és ha nekem nem is minden tetszik, ez magánügy”. A Kölcsey művelődési központ lerombolását – okkal! – újból szóvá teszi, figyelemre méltónak mondja azonban a polgármester cikkének „tónusát”: „Intelligens ember a földön fekvőbe már nem rúg bele.” Turi Gáborhoz eleve engesztelően fordul (*Reflexió Csokonai-ügyben*): „fejet kell hajtanom szemlesütve”, és miután részletezi, miért, elismeri: „Most tehát tévedtem.” Válaszát meglepő fordulattal zárja: „Debrecen dinamikus fejlődő város, ezt el kell ismerni, de maradandóság és egy évszázados kultúra városa is [...] drukkolunk a humán önkormányzatnak a székely himnusz szavaival: ne hagyd elveszni.” Eme higgadt reflexiók felvetik, ki beszél kioktató hangnemben, dölyfösen. Ki gondolja a maga véleményét kizárólagos igazságúnak, okvetlenül helytállóknak. Kósa és Turi nem. Tar sem. Egyedül Porcsin, aki nem állja meg, hogy még döfjön egyet, jószólván: „Meglehet, a távolabbi jövő olvasói számára Tar Sándor írásai őrzik meg Kósa és Turi majdan lábjegyzetelendő nevét.” Úgy tetszik, ő is jogot formál egy lábjegyzetre. Hogy negyedikerceróval vagy nonpareille-lel szedjék-e a nevét, nagy gondja lesz az utókornak.